

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Hämeenaho, Pilvi; Tammela, Annika; Eronen, Johanna; Eilola, Jari

Title: Johdanto

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat ja Jyväskylän yliopisto 2023

Rights: CC BY-NC 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Please cite the original version:

Hämeenaho, P., Tammela, A., Eronen, J., & Eilola, J. (2023). Johdanto. In A. Tammela, P. Hämeenaho, J. Eronen, & J. Eilola (Eds.), *Hyvinvointi koettuna, kuvattuna ja tulkittuna* (pp. 12-17). Jyväskylän yliopisto. JYU Studies, 3. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9626-0>

1. JOHDANTO

Pilvi Hämeenaho, Annika Tammela, Johanna Eronen & Jari Eilola

Mitä tutkimme, kun tutkimme hyvinvointia? Tämä on kysymys, johon monitieteistä yhteistyötä tekevät tutkijat joutuvat miettimään vastausta. Vaikka kaikki tutkisivat hyvinvointia, ei yksiselitteistä määritelmää yhteiselle kiinnostuksen kohteelle löydy. Eri tieteenalojen näkökulmista hyvinvointi merkityksellistyy eri tavoin, eikä sen kaikkia ulottuvuuksia tavoiteta yhden tieteenalan tai menetelmän avulla. Tämän kirjan lähtökohtana on ollut monitieteisessä tutkijayhteisössä vuosien kuluessa käyty keskustelu ja pyrkimys ymmärtää hyvinvointia sekä ilmiönä että tutkimuskohteena. Jyväskylän yliopistolla vuodesta 2016 lähtien toiminut hyvinvoinnin ja terveyden tutkijoiden verkosto HYTTI on pohtinut terveyden ja hyvinvoinnin suhteita seminaareissa ja kuukausittaisissa tapaamisissaan. Näissä eri ihmistieteellisiä aloja edustavien tutkijoiden yhteisissä keskusteluissa olemme huomanneet, kuinka tärkeää on hyvinvoinnin tarkastelu juuri muuttuvana ja moniulotteisena. Tämän keskustelun avaaminen laajemmalle lukijakunnalle ja ajankohtaisten, eri aloja edustavien tutkimusten esittely on toiminut perusteena tälle artikkelikokoelmalle. Teos on tarkoitettu laajasti tutkijoille sekä muille ihmistieteisestä hyvinvointitutkimuksesta kiinnostuneille. Teos soveltuu myös oppikirjaksi.

Kirja esittelee hyvinvoinnin käsitteen ja hyvinvoinnin tutkimuksen moniulotteisuutta ihmistieteisen tutkimuksen näkökulmasta. Kirjan lähtökohtana on monitieteisyys sekä eri alojen ja tutkimusperinteiden tavat ymmärtää ja määritellä hyvinvointia erilaisilla tutkimuskentillä. Kirjan keskiössä on hyvinvoinnin kokemuksellisuus, sekä erilaiset tavat kuvata, tulkita, selittää ja ymmärtää hyvinvointia. Yksittäiset artikkelit tuovat esiin tietyn, tietyssä kontekstissa rakentuvan näkökulman hyvinvointiin ja sen määrittelyyn. Kirjan lähtökohtana ei olekaan ollut yksi, yhteinen käsitys siitä, mitä hyvinvointi on, eikä se myöskään pyri tuottamaan yhteistä tai yksiselitteistä hyvinvoinnin käsitteen määritelmää. Päinvastoin haluamme teoksella jatkaa eri verkostoissa käytävää keskustelua siitä, miten eri tavoin hyvinvointia voi määritellä, ja millaisiin kysymyksenasetteluihin ja menetelmiin voimme sitä tutkia.

Ihmistieteissä hyvinvoinnin moniulotteisuus ja sen joustavuus tutkimuskäsitteenä nähdään vahvuutena. Hyvinvointi kiinnittyy yksilöiden terveyteen ja sairauteen läpi ihmisen elämänsä kaaren, mutta se tuo yhteen myös yhteiskunnallisen toiminnan: taiteen, talouden, politiikan, koulutuksen. Näin tarkasteltuna hyvinvointi näyttäytyy relationaalisena: se rakentuu ja sitä rakennetaan yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa järjestelmissä ja diskursseissa (White 2017; Saikkonen ym. 2021). Tämä tekee myös käsitteen määrittymisestä dynaamisen, avoinloppuisen prosessin, joka on aina suhteessa aikaan ja paikkaan sekä siihen, millaisiin hyvinvoinnin ulottuvuuksiin tutkimus kohdentuu.

Ihmistieteiden tutkimuskenttiä yhdistää usein käsitys hyvinvoinnin kokemuksellisuudesta. Monesti koettua hyvinvointia tarkastellaan suhteessa ajatukseen onnellisuudesta tai hyvästä elämästä, mutta myös nämä konseptiot rakentuvat kulttuurisidonnaisesti ja niiden määritelmät vaihtelevat ajan, paikan sekä sosio-kulttuurisen kontekstin mukaan (Hämeenaho 2014; White 2015). Tämä näkyy myös Maailman terveysjärjestö WHO:n määritelmässä. WHO määritteli vuonna 1948 terveyden käsitteen (engl. *health*) ”täydellisen fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilaksi, ei ainoastaan sairauden tai vaivan puutteeksi”, painottaen sairauden ennaltaehkäisyä ja huomioiden kulttuurisen kontekstin. Hyvinvointia (ja terveyttä) tarkastellaan siis sekä yksilöllisestä että sosiaalisesta näkökulmasta. (Fancourt ja Finn 2019, 2.) Määritelmän mukaan täydellistä terveydentilaa ei siis voida pitää ainoana mittarina hyvinvoinnille. Kuten Fancourt ja Finn (2019) toteavat, krooninen sairaus ei välttämättä tarkoita, että henkilö kokisi olevansa sairas, sillä sairautta voidaan hoitaa ja sen kanssa voi tulla toimeen. Diagnoosit eivät kerro, miten esimerkiksi krooninen sairaus vaikuttaa ihmisen kokemukseen omasta terveydestään ja hyvinvoinnistaan.

Sitä, miten hyvinvointi määrittyy eri ympäristöissä ja miten se koetaan, ei voi yksiselitteisesti mitata. Mittaamisen haasteeksi muodostuu hyvinvoinnin moniulotteisuus ja lukuisat, keskenään jopa ristiriitaiset tavat määritellä sitä (Aira ym. 2021). Esimerkiksi fyysisen terveyden mittaaminen voidaan nähdä myös hyvinvoinnin tutkimuksena, mutta sen kautta ei saada tietoa siitä, miten ihminen kokee terveytensä vaikutuksen omalle hyvinvoinnilleen. Hyvinvointia voidaan tarkastella myös erilaisten yhteiskunnallisten ja taloudellisten indikaattoreiden näkökulmasta, jolloin voidaan mitata esimerkiksi elintasoja tai eriarvoisuutta (Saari 2011). Silloinkin mittareista – ja mitattavasta hyvinvoinnin ulottuvuudesta – joudutaan tekemään valintaa. Hyvinvointitutkimuksessa korostuu ero erilaisten tietämisen tapojen välille. Hyvinvoinnin mittaaminen tietyillä kriteereillä pyrkii tuottamaan objektiivista, vertailukelpoista tietoa, jonka lähtökohtana ovat esimerkiksi yhteiskunnalliset laskelmat riittävästä tulotasosta tai lääketieteeseen perustuva käsitys sairaudesta ja terveydestä (Saari 2011; Lahelma ym. 2012; Honkasalo 2022). Subjektiiivinen hyvinvointitieto puolestaan perustuu ihmisten omalle, yksilölliseen arvo- ja kokemusmaailmaan kiinnittyvälle arviolle heidän hyvinvoinnistaan ja sitä määrittävistä tekijöistä (Aira ym. 2021; Aholainen ym. 2021; Fancourt ja Finn 2019).

Koettuun hyvinvointiin keskittyvillä mittareilla (ks. esim. Martela ja Ahokas 2021) voidaan tuottaa arvokasta tietoa esimerkiksi päätöksenteon tueksi. Indikaattorien määrittäminen perustuu kuitenkin aina valinnoille, joita ohjaavat mittaajan asettamat tavoitteet (Aira ym. 2021). Yleisten, kansallisella tasolla toimivien mittarien lisäksi tarvitaankin myös paikkaan ja tiettyyn kokemusmaailmaan kiinnittyvää tietoa, jonka keräämiseksi myös laadulliset, ei määrällisyyteen perustuvat tutkimusmenetelmät ovat tarpeen. Mittaamisessa olennaista on myös, mitataanko yksilön kokemusta omasta hyvinvoinnistaan vai tarkastellaanko ulkopuolelta annetun hyvinvoinnin kriteeristön täyttymistä.

Tämän kirjan fokuksessa oleva ihmistieteinen tutkimus ei pyri kaventamaan hyvinvointia määrällisesti tarkasteltaviin indikaattoreihin tai löytämään normatiivista tapaa määritellä hyvää elämää, terveyttä tai onnea. Kirjamme tavoitteena on tehdä näkyväksi se, kuinka paljon tutkijoilla on tapoja, näkökulmia ja välineitä myös laadullisen hyvinvointitiedon tuottamiseen. Mitä moninaisempi keinovalikoima – sisältäen toki myös määrällisen tutkimuksen ja mittamisen – käytössämme on, sitä syvällisemmin voimme ymmärtää hyvinvoinnin rakentumista ja pohtia edelleen keinoja sen rakentamiseksi. Siksi kirjamme tarjoilee laajan valikoiman

erilaisia menetelmiä hyödyntäviä tutkimusotteita, joilla hyvinvoinnin moninaisuutta voi kuvata ja siten päästä kohti ei yhteistä määritelmää vaan jaettua ymmärrystä siitä, mitä kaikkea hyvinvointi koettuna, tulkittuna ja kerrottuna voikaan olla?

Teoksen ensimmäinen osio käsittelee hyvinvoinnin käsitteen moniulotteisuutta. Jani Tanskanen artikkeli ”Kulttuurin diagnostisoitumisen tutkimus kulttuuriteoreettisesta näkökulmasta – teoreettismetodologisia lähtökohtia” syväluotaa diskursiivista prosessia, jossa lääketieteen piirissä rakentuneet diagnoosit muuntuvat kulttuurisiksi tavoiksi ymmärtää ja määrittellä hyvinvointia ja sen rajoja. Artikkelit esittelee kulttuurin diagnostisoitumisen tutkimusta. Se nostaa esiin hyvinvoinnin määritelmien konstruktivisuuden, sen, kuinka ymmärtämisen tavat rakentuvat aika-, paikka- ja kulttuurisidonnaisesti ja noudattelevat yhteiskunnallisia ja kulttuurisia arvoja ja käsityksiä hyvinvoinnista ja hyvästä elämästä. Monitieteisen hyvinvointitutkimuksen lähtökohtana voikin pitää sitä, ettei yhtä, yksiselitteistä tapaa vetää rajoja sairauden ja terveyden välille ole eikä hyvinvointia voi kaventaa yhden määrittelyn alle.

Tanskanen syventää hyvinvoinnin yhteiskunnallisen määrittymisen analyysiään toisessa artikkelissaan: ”Hyvinvointi- ja terveyspuheen haasteita”, jossa hän nostaa esiin sen, kuinka hyvinvointiin ja terveyteen liittyvät ideaalit ovat nykykulttuurissa korostuneesti esillä ja ohjaavat ajatteluumme ja tavoitteitamme monin tavoin. Hyvinvointia ja terveyttä sekä niihin liittyviä ideoita määrittellen jatkuvasti eri medioissa, eri tieteenaloilla sekä esimerkiksi markkinoinnissa ja palvelujen kehittämisessä. Käsitteiden määrittely on kuitenkin erittäin vaikeaa eikä neuvottelu niiden merkityksestä ole johtanut yksiselitteisiin vastuksiin. Tämä vaikeuttaa tietynä aikoina vallalla olevien hyvinvointiin ja terveyteen liittyvien ideoiden tunnistamista ja niiden perustana olevien tavoitteiden hahmottamista. Tanskanen tarkastelee näitä ideoita tuottavaa hyvinvointi- ja terveyspuhetta ensisijaisesti käsitteiden määrittelyyn liittyvien merkitysneuvottelujen ja niihin sisältyvän vallan käytön näkökulmasta.

Kuinka erilaisia hyvinvoinnin määritelmiä sitten voi tarkastella yksittäisessä tutkimuksessa? Pilvi Hämeenahon ja Miia Sainion artikkeli ”Kouluyhyvinvointi tieteidenvälisenä tutkimuskohteena” käsittelee eri tieteenalojen näkökulmia yhteen tuovan, monitieteisen hyvinvointitutkimuksen tekemisen käytäntöjä ja sitä, miten erilaisia hyvinvointikäsitteitä ja -kokemuksia voi pyrkiä mittaamaan monimenetelmällisesti. Määrällisiä ja laadullisia aineistoja yhteensovittavaa menetelmätyötä kuvaava artikkeli tekee näkyväksi hyvinvoinnin monimerkityksellisyyteen liittyvät tutkimukselliset haasteet ja toisaalta sen tarjoamat mahdollisuudet. Artikkelit korostaa monimenetelmällisyyden tärkeyttä tutkimuksessa, jossa hyvinvointia halutaan ymmärtää laaja-alaisesti ja erilaiset näkökulmat huomioiden.

Myös Johanna Erosen artikkeli ”Kadulla, poluilla ja puutarhoissa” tarkastelee hyvinvoinnin käsitteen laajuutta. Erosen artikkeli kartoittaa aikaisemman tutkimuksen perusteella ikäihmisten hyvinvoinnin ja ulkoilun välistä suhdetta ja pohtii sitä, miten näinkin rajatusta aiheesta tehtävässä tutkimuksessa hyvinvointi määrittyy lukuisin eri tavoin, liittyen sekä fyysiseen, psyykkiseen että sosiaaliseen hyvinvointiin tai niiden vajeeseen. Ikäihmisten palvelujen kehittämisessä käsitteen moninaisuutta ei kuitenkaan tarvitse nähdä ongelmana. Hyvinvoinnin eri ulottuvuuksia tukevat ulkoilun ja liikkumisen muodot tarjoavat laajan keinovalikoiman edistää ikäihmisten terveyttä ja hyvinvointia.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen käytännön toimenpiteet ovat myös Annika Tammelan artikkeliin ”Taide, kulttuuri ja hyvinvointi – kuka maksaa viulut?” keskiössä. Tammela tarkastelee yhteiskunnallista hyvinvointipuhetta kulttuurihyvinvoinnin näkökulmasta. Artikkelit osoittaa, kuinka tutkimukseen perustuva tieto taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuk-

sista on tunnistettu diskurssien ja suunnitelmien tasolla ja siihen perustuvia palveluja on kehitetty osaksi hoitopolkuja. Samalla artikkeli kuitenkin osoittaa, kuinka kulttuurihyvinvointiin liittyvä tieto ei ole riittävällä tasolla kiinnittynyt terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen käytäntöihin. Korona-ajan kulttuuripalveluihin ja kulttuurintuottajiin kohdistuneet leikkaukset erottivat kulttuuriset hyvinvointia tukevat palvelut terveydenhuollon palveluista ja tekivät näkyväksi arvojen ja käytäntöjen välisen eron.

Hyvinvointitutkimuksen keskiössä on hyvinvoinnin monimerkityksellisyys ja se, kuinka eri tavoin hyvinvointia käsitteenä rakennetaan ja määritellään. Toisen osion artikkelit kokoavat yhteen niitä eri näkökulmia, joita hyvinvoinnin tutkijan on tiedostettava. Artikkelit osoittavat hyvinvoinnin käsitteen määrittämisen aika- ja paikkasidonnaisuuden, sekä sen, kuinka eri tieteenalat tuottavat tietoa hyvinvoinnin eri ulottuvuuksista tavoilla, jotka eivät ole sellaisenaan yhteensovitettavissa vaan edellyttävät tieteidenvälistä yhteistyötä ja monimenetelmäisyyttä. Osiossa nousee esiin myös se, kuinka yhteiskunnallinen hyvinvointipuhe ja esimerkiksi tutkittu tieto taiteen ja kulttuurin hyödyistä terveyden edistämässä ei aina näy käytännössä. Artikkelien tavoitteena onkin tehdä näkyväksi sitä työtä, jota vaaditaan vaikuttavan hyvinvointitutkimuksen tekemiseen. Tämä työ on sekä diskurssi- ja käsiteanalyttistä, metodologista että tutkitun tiedon levittämistä ja soveltamista käytännön tarpeisiin.

Työn merkitystä ja vaikutusta terveyteen ja hyvinvointiin tarkastellaan historian tutkimuksen näkökulmasta Pekka Pietilän ja Jari Eilolan artikkelissa ”Kuorman suuruus hevoselle täytyy laittaa sen mukaan, miten se jaksaa vetää” – Työ, terveys ja kansalaisen hyvinvointi Suomessa sotien välisellä ajalla”. Artikkelit valottaa, kuinka ensimmäisessä suomenkielisessä suurlle yleisölle suunnatussa valistuslehdessä, *Terveystieteiden lehdessä*, rakennettiin hyvinvointia 1920- ja 1930-lukujen Suomessa. Käsiteltyjen kirjoitusten ytimessä on käsitys työstä ihmisen sisäisenä kutsumuksena, jonka toteuttaminen johti hyvinvointiin ja terveyteen. Tätä varjosti huoli siitä, miten modernisoitua yhteiskunta, lisääntyvä kulutus ja muutokset elintavoissa vaikuttivat ihmisten jaksamiseen ja lisäsivät etenkin heidän henkistä uupumustaan. Kirjoittajat tarkastelevat sitä, millaisia ratkaisuja lehteen kirjoittaneet lääkärit ja terveysvalistajat näihin ongelmiin tarjosivat ja kuinka he perustelivat ratkaisujaan.

Sari Kuuvan artikkeli ”Mielen maisemia. Luontokuvasto mielisairaalaopotilaiden taiteessa” käsittelee Nikkilän sairaalan potilastöiden kokoelmaa ja analysoi kokoelmasta valikoitujen maalausten ja piirrosten luontokuvastoa. Artikkelissa kuvataan potilaiden maalauksia ja erityisesti maalausten luontoaiheita ja eritellään niissä esiintyviä luontoelementtejä ja värien käyttöä. Tekstissä pohditaan maalausten yhtymäkohtia potilaiden omaan elämäntilanteeseen, tarkastellaan niistä löydettävissä olevaa symboliikkaa ja etsitään samankaltaisuuksia eri aikojen taidemaalareiden teoksiin. Artikkelissa tarkastellaan teosten luontokuvastoa potilaiden hyvinvointia edistävästä näkökulmasta.

Reeta Karjalainen, Saara Särmä ja Saara Jäntti tutkivat internetissä ja sosiaalisessa mediasa leviäviä huumoria hyödyntäviä mielenterveysmeemejä ja niiden tutkimukseen eettisiä näkökohtia artikkelissaan ”Kohti psykoosia ja sen yli! – Mielenterveysmeemit ja hyvinvoinnin tulkintojen etiikka”. Kirjoituksessa avataan mielenterveysmeemien sisältöä, käyttöä ja niiden merkitystä osana internetkulttuuria sekä kuvataan mielenterveysmeemeistä tehtävän tutkimuksen aineistonkeruun, analyysin ja tulkinnan eettisiä näkökohtia. Kirjoittajat tuovat myös esiin eettisiä ja käytännöllisiä punnintatilanteita liittyen tutkijan asemoitumiseen ja mahdolliseen rooliin osana meemiyhteisöjä, sekä aineistoesimerkkien julkaisuun liittyviä tekijänoikeudellisia ongelmia.

Anduena Ballon, Johanna Ennser-Kanasen, Taina Saarisen, Anu Salpakosken ja Minna Tervon artikkelissa ”Akateeminen hyvinvointi mitattavana ominaisuutena ja mittaamattomana kokemuksena” tarkastellaan yliopistossa eri tehtävissä työskentelevien henkilöiden työhyvinvointia. Tekstissä tuodaan esiin eri uravaiheissa työskentelevien henkilöiden työhyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä akateemisessa kontekstissa. Artikkelissa raportoidaan yhden yliopiston kahdelle laitokselle tehdyn hyvinvointikyselyn pilottitutkimuksen tuloksia ja tulkitaan niitä suhteessa aikaisempiin akateemisesta työhyvinvoinnista tehtyihin tutkimuksiin. Kirjoituksessa nostetaan esiin yliopistoissa työskentelevien henkilöiden työsuhteiden erityispiirteitä, kuten määräaikaisuuksia ja lyhyitä työsuhteita ja pohditaan niiden merkitystä eri uravaiheissa olevien työntekijöiden toisistaan poikkeaviin hyvinvointikyselyn tuloksiin.

Paula Vasaran artikkeli ”Osallisuuden kokemuksia seniorikorttelissa” on laadullinen tutkimusraportti yhteisöllisen seniorikorttelin asukkaiden kokemuksia osallisuudesta. Tekstissä käsitellään haastatteluaineistoon perustuen iäkkäiden ja eläkeikää lähestyvien henkilöiden antamia merkityksiä osallisuudesta sekä yhteisöllisestä asumisesta. Artikkeliki kuvaa usean haastateltavan näkökulmasta sitä, miten muut samassa yhteisössä asuvat ihmiset, yhteiset tilat ja yhteinen tekeminen vaikuttavat heidän hyvinvointiinsa. Artikkelissa osallisuus ja mahdollisuus arkiseen yhdessäoloon toisten kanssa, silloin kun se itselle sopii, näyttäytyvät iäkkäiden ihmisten hyvän arjen olennaisina elementteinä.

Kirjan päättävä Päivi Fadjukoffin artikkeli poikkeaa tosista artikkeleista keskittyessään hyvinvointitutkimuksen painopisteen muutoksiin ja niihin ympäristöihin, jossa tätä tutkimusta tehdään. Tekstissä hahmotellaan ulkomaisen ja kotimaisen hyvinvointia koskevan keskustelun ja poliittisen päätöksenteon päälinjoja ja näin muodostetaan laajempi tausta tämän kirjan artikkeleille. Fadjukoff korostaa erityisesti hyvinvointitutkimuksen monitieteisyyttä, mikä on myös tämän artikkelikokoelman kantava idea: kun yhtenäisen ja kaikenkattavan määritelmän laatiminen on mahdotonta, on tärkeää, että aihetta lähestytään eri alojen näkökulmista ja niiden välille luodaan keskustelua. Kotimaisessa kontekstissa vastikään tapahtunut sote-uudistus korostaa entisestään monipuolisen hyvinvointitutkimuksen tarvetta. Osittain tähän liittyen Fadjukoff esittelee Keski-Suomessa tehtävää monialaista hyvinvointitutkimusta ja kehitystyötä. Tämä kirjan artikkelit liittyvät tähän kokonaisuuteen usealla tavalla. Useimmat kirjoittajista kuuluvat yliopiston sisäiseen HYTTI-verkoston, joka kerännyt yhteen eri tieteenaloilla toimivia, lähinnä humanistisyhteiskuntatieteellistä hyvinvointitutkimusta tekeviä henkilöitä. Toinen yhteys on JYU.Well-tutkimusyhteisö, joka tekee näkyväksi eri tieteenalojen tekemää tutkimusta ja koulutusta sekä tukee niiden vaikuttavuutta yhteiskunnan eri tasoilla. Näitä väyliä myöten yliopisto tuottaa tutkimustietoa yhteiskunnallisen arvokeskustelun ja päätöksenteon pohjaksi, mutta myös kehittää ratkaisuja konkreettisiin hyvinvointipalvelujen tuottavuutta ja kohtaavuutta koskeviin ongelmiin.

Toivommekin tämän, monitieteistä keskisuomalaista tutkimusta esittelevän kirjan, edistävän hyvinvoinnista käytävää keskustelua sekä tieteen piirissä että laajemmin yhteiskunnan eri toimijoiden keskuudessa.

Lähteet

- Aholainen, Mari, Saara Jäntti, Annika Tammela ja Jani Tanskanen. 2021. ”Miten taide vaikuttaa? Kulttuurisia näkökulmia hyvinvointiin ja terveyteen”. *Lääkärilehti*. 76 (9): 564–568.
- Aira, Tuula, Sirpa Kannasoja, Tiia Kekäläinen ja Samuli Manu. 2021. ”Hyvinvoinnin mittaaminen edellyttää valintoja – näkökulmana julkishallinnollinen tiedon tarve”. *Focus Localis* 49 (3): 125–131.
- Constitution of the World Health Organization. 1948. New York: United Nations. http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf
- Fancourt, Daisy ja Saoirse Finn. 2019. *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review*. Health Evidence Network synthesis report 67. WHO Regional office for Europe.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Leila Jylhänkangas ja Anna Leppo. 2022. ”Johdanto: Toimijuutta haavoittuvuuden ehdoilla”. Teoksessa *Haavoittuva toimijuus: Sairastaminen ja hoiva hyvinvointivaltion laitamilla*, toimittajat Marja-Liisa Honkasalo, Leila Jylhänkangas ja Anna Leppo, 7–43, Helsinki: Gaudeamus.
- Hämeenaho, Pilvi. 2014. *Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta*. Tutkimus 129. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Jäntti, Anni, Lotta-Maria Sinervo ja Heli Hätönen. 2021. ”Pääkirjoitus”. *Focus Localis* 49 (3): 3–5.
- Lahelma, Eero, Pekka Martikainen, Olli Pietiläinen ja Lasse Tarkiainen 2012. ”Terveyserot jatkavat kasvuaan”. Teoksessa *Kansan terveys, yksilön hyvinvointi*, toimittajat Jukka Reivinen ja Leena Vähäkylä, 21–36, Helsinki: Gaudeamus.
- Martela, Frank ja Jussi Ahokas. 2021. *Kyllä kansa tietää: Suomi tarvitsee koetun hyvinvoinnin mittarin*. Eva analyysi 98. Elinkeinoelämän valtuuskunta. <https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2021/09/eva-analyysi-no-98.pdf>
- Saari, Juho. 2011. *Hyvinvointi: Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 2011.
- Saikkonen, Paula, Pilvi Hämeenaho, Sirpa Kannasoja, Tiia Kekäläinen, Leena Mikkola, Petteri Niemi, Marko Nousiainen, Elina Turunen ja Nina Väkeväinen. 2021. ”Relatiivinen hyvinvointi kunnallishallinnossa”. *Focus Localis* 49 (3): 99–107.
- White, Sarah C. 2015. ”Introduction: The Many Faces of Wellbeing”. Teoksessa *Cultures of Wellbeing: Method, Place, Policy*, toimittajat Sarah C. White ja Chloe Blackmore, 1–44. Lontoo: Palgrave MacMillan.
- White, Sarah C. 2017. ”Relational Wellbeing: Re-centering the Politics of Happiness, Policy and the Self”, *Policy & Politics* 45 (2): 121–136.